

SILA SOCIALNOSTI V LUČI SOCIOLINGVISTIKE IN SOCIOLOGIJE JEZIKA**

Povzetek. Avtor prikaže vlogo jezikovne informacijske izmenjave pri oblikovanju zavesti, ki nas kvalitativno loči od drugih razvitih živali. Razloži, kako zavest deluje (kako z govorom oblikujemo zavedanje zavedanja), nato pa predstavi še pristopa k raziskovanju (sociolingvistiko in sociologijo jezika), zavestno doživljanje (mišljenje in občutenje/čustvovanje) in evolucijsko funkcijo jezika (ki je omejena na domeni produkcije in reprodukcije). V sklepnem razmišljanju avtor prikaže svoje videnje razvoja družboslovja v prihodnje (kot sociogenomike, socialne neuroznanosti in socialne lingvistike).

Ključni pojmi: socialna lingvistika, sociogenomika, socialna neuroznanost, hierarhično gnezdenje, utelešenost, emergenca, socialna infoznanost

Uvod

Socialna omrežja se vzpostavljajo tako, da živali med seboj izmenjujejo informacije. Na primeru ptičje jate lahko ponazorimo, kako je to videti na najnižji, genski ravni. Tisoči škorcev poletijo usklajeno z drevesa in oblikujejo »solzo«, nato »metulja« in »vrtinec«, ki se na koncu izteče še v drgetajočo »vrvo« ptičev. Opazovalec ima nehote občutek, da predstavljajo škorci en sam organizem. Nekateri znanstveniki temu videzu dejansko nasedejo in trdijo, da gre za nekakšno »kolektivno mišljenje«, da predstavljajo škorci nov organizem, nekakšnega superškorca. Vendar za to znanstvenofantastično razlago seveda ni nobenega dokaza. Spet drugi trdijo, da ima jata skritega »koreografa«, ki njihov let vodi. Tudi za to, bolj umetniško razlago, ni nobenega dokaza. Nato pa je Craig W. Reynolds napisal računalniški program, ki presenetljivo natančno oponaša jato, sestavljajo pa ga le tri preprosta pravila delovanja: izogibaj se trku, usklajuj hitrost in skušaj ostati blizu svojim sosedom. S tremi preprostimi algoritmi se je na računalniškem ekranu vzpostavila kompleksna emergenca jate (Hayes, 2011: 10–11). Jata se vzpostavlja z genetskim programom. Če bi škorci poznali družboslovje, bi bila to med

* Dr. Gregor Tomc, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Pregledni znanstveni članek.

njimi zelo cenjena znanstvena disciplina, vsaj tako kot, denimo, astronomija pri ljudeh, saj bi znali njihovi znanstveniki natančno opisati in razložiti nastanek socialnih ozadij ter odzivanj škorcev na njih. Na ravni »bottom up« je vse v genetskih programih, ki sprožajo avtomatična odzivanja, na ravni »top down« je vse v emergentnih socialnih ozadjih, ki predstavljajo nove pogoje za avtomatično odzivanje, medtem ko se v nepredvidljivih situacijah (na primer, ko se pojavi ptica roparica) delovanje modificira s spremembo genskega izražanja. Socialne sile, ki vzpostavljajo življenski svet škorcev, so jasne, obnašanje škorcev pa je zelo predvidljivo.

Vendar pa je evolucijski proces vodil do kognitivno razvitejših živali in posledično tudi do kompleksnejših habitatov. Živali z večjimi možgani so sicer še vedno v veliki meri »na povodcu« genov, vendar pa s ponavljanjem izkustev vzpostavljajo tudi nezavedne spomine, ki odražajo njihovo individualno izkušnjo. Nezavedno izkustveno učenje jim omogoča, da skozi celoten življenjski cikel pilijo veščine, ki so pomembne za njihovo preživetje. Njihov »bottom up« repertoar odzivanj na dražljaje ni zgolj bolj kompleksen, ampak med posameznimi člani skupnosti tudi do neke mere raznolik. Predvidljivost socialnih ozadij in odzivanj na njih postane pomembno manjša. Sociologija pavijanov bi bila primerjalno gledano veliko kompleksnejša kot pri škorcih, recimo bližje statusu človeške biologije po Darwinu in Mendlu. Nevronski program sprosti nove socialne sile, ki jih je težje predvidevati, saj postane odzivanje tudi stvar enkratne izkušnje posameznega bitja.

Dokončno pa se stvari zapletejo na ravni jezikovno informacijske izmenjave, ki ljudem občasno omogoča tudi zavestno in samozavedajoče delovanje. Za razliko od škorcev in pavijanov se ljudje ne odzivamo zgolj na dražljaje, ki jih zaznavamo v habitatu, ampak tudi na lastne jezikovne konstrukte, s katerimi se avtostimuliramo. Poleg avtomatičnega odzivanja (vedno isto delovanje) in nezavednega odzivanja (piljenje vedno istega nabora delovanj) poznamo tudi odzivanje na naše lastne interese, ki ne gnezdijo več na transparenten način v nižjih ravneh informacijske izmenjave. Zato smo ljudje nagnjeni k bolj inovativnemu delovanju (izumljanje novih delovanj). Poleg tega nam jezik omogoča tudi, da svoje zavestno doživljanje zadržimo zase (tihan monolog). Na ta način lahko ostanejo motivi naših delovanj za druge skrivnost. Vse to implicira, da so naša obnašanja »bottom up« in ozadja »top down« ne le zelo kompleksna in raznolika, ampak za druge pogosto tudi nepredvidljiva. Jezikovni informacijski program generira hiperkompleksne socialne sile, ki jih za zdaj v veliki meri še ne poznamo in ne znamo natančno izraziti. Zato je sociologija še mehka znanost, bližje statusu kvantne mehanike kot klasične fizike. Ker ni konsenza o eni in edini pravi znanstveni teoriji, se sicer natančna empirična merjenja lahko različno interpretira.

Delovanje zavesti

Znanstvenika zanima, kako pojav, ki ga opazuje in razlaga, deluje. V našem primeru je to zavest. Zvest lahko opredelimo kot zavedanje zavedanja. Če se žival zgolj zaveda pojavnega sveta (na primer zajec votline, v katero se bo skrila pred lovцем), se lahko lovec zajčevega zavedanja tudi zaveda (njegovo namero, da zbeži v votlino, lahko predvidi z zavestnim doživljanjem). Ljudje zavestna stanja konstruiramo s pomočjo jezika, v prvi fazi človeškega razvoja z govorom. Zvest lahko na temeljni ravni opredelimo kot zavedanje čutne zaznave in doživljanja čutne zaznave (z mišljenjem, občutenjem in čustvovanjem), ki ju naredimo za predmet zavesti s tem, da ju izrečemo s pojmi v govoru. Razložimo to nekoliko podrobneje.

Za ponazoritev vzemimo preprost primer mačka, ki leži na preprogi. V ozadju so trije nevronske mehanizmi, ki procesirajo temeljne vidike mačke na preprogi: čutna zaznava (vzemimo za ilustracijo vidno zaznavo), doživljanje (vzročno-posledična umestitev mačke v habitat in v naše telo) in pojmovanje (ki nastane, ko zaznavno prepričanje ubesedimo). Kako se nevronske povezave v možganih sploh vzpostavljajo? Če se nevron aktivira kmalu po tem, ko je dobil input od drugega nevrona, se povezava med njima okrepi. Naslednjič, ko bo nevron dobil input od istega nevrona, se bo aktiviral z večjo verjetnostjo (Hebbov zakon). Na ta način postajajo povezave med neuroni s ponavljanjem vse močnejše (Goldblum: 2001: 56–57). V našem primeru to pomeni, da bo zaznava mačke najprej aktivirala podobna nevronska omrežja v vizualnem korteksu (na primer za gibanje, perspektivo, oddaljenost ipd.), kot so se aktivirala v preteklih primerih podobnih zaznav. Nato se bo vpostavila povezava z nevronskimi omrežji za podobe živali. Aktivirala se bodo omrežja, ki so se aktivirala v preteklosti ob zaznavi mačk (ne pa na primer psov). Nato se bodo aktivirali še centri v možganih za doživljanje podob mačk (na primer za naklonjenost, ne pa za strah kot pri zaznavi psov). In če bomo nato izgovorili še besedo »maček«, se bodo vzpostavile še povezave v jezikovnih središčih možganov, v katerih smo od prvega dneva življenja dalje oblikovali pojme v vseh njihovih zaznavno/doživljajskih razsežnostih. V našem konkretnem primeru se bo oblikovalo zavestno doživljanje podobe mačka.

Na kratko predstavimo vse tri vidike procesiranja, ki so potrebni za to, da se vzpostavi zavest. Ko gre za vidno zaznavo po standardni razlagi, ki jo zagovarja večina sodobnih nevroznanstvenikov, ne vidimo z očmi, ampak z možgani. Ikonska reprezentacija mačke na leči v očeh služi zgolj temu, da se prevede v dvodimenzionalno reprezentacijo v retini, ki potuje v možgane. Po tej razlagi potekajo v možganih kompleksni komputacijski procesi, v katerih se oblikuje sofisticirana, tridimenzionalna, barvna reprezentacija mačke na preprogi. Zagovorniki te teorije sicer skromno priznavajo, da

znanost o teh zapletenih komputacijskih procesih še ne ve veliko, vsekakor pa gre – če se bo teorija izkazala za pravilno – za izjemno velik podvig nevronskega procesiranja, saj morajo možgani upoštevati številne dejavnike konkretne vidne zaznave (stalno spreminjajočo se svetlobo, spremembe v perspektivi in oddaljenost opazovalca itd.) (Tomc, 2011: 49). Del skrivnosti tega procesa razkrivajo najnovejše ugotovitve na področju raziskovanja vidne zaznave. Znanstveniki so raziskovali gensko izražanje v več kot 114.000 celicah vizualnega korteksa miši pred in po tem, ko so bile izpostavljene svetlobi. Na svoje presenečenje so odkrili pomembne spremembe v genskem izražanju v vseh vrstah celic v vizualnem korteksu. Vsaka celica se odziva na sebi lasten način. Praktično celoten vizualni korteks se genetsko preoblikuje z vsako novo vidno zaznavo. Ali še drugače povedano: izkustvo (v našem primeru vidna zaznava) ves čas vpliva na gensko izražanje in s tem na delovanje možganov pri zaznavi. Distinkcija med prirojenim in priučenim postaja vse bolj zamegljena (Jiang, 2018: 1–8). Iz te perspektive lažje razumemo neko drugo raziskavo, v kateri so miš v laboratoriju genetsko modificirali, da se je iz dihromatske živali (ki ima dva pigmenta, za modro in zeleno barvo) spremenila v trihromatsko žival (ki ima – tako kot ljudje – tri pigmente, tudi za rdečo barvo). Za raziskovalce je bilo presenetljivo, da je miš znala takoj razločevati nove barvne odtenke (poleg zelene in modre še oranžno in rdečo barvo) (Jacob in Nathans, 2009: 47). Iz raziskave, ki kaže na veliko vlogo genskega izražanja pri vsaki spremembi vidne zaznave, lahko sklepamo, da je ta komputacija, ko gre za vidno zaznavo, na »genskem povodcu« in da ne zahteva zapletene nezavedne komputacije nevronov zaradi učenja neprestano spreminjajočih se dražljajev zaznave. Zadostuje že enostaven genetski program.

In na koncu še ključno vprašanje, ko gre za čutno zaznavo: kje vidimo? Po našem mišljenju je na tej točki standardna razlaga napačna. Malo verjetno je, da vidimo z možgani, saj v njih ni čuta, ki bi odseval komputacijsko nevronskega procesiranje v vizualnem korteksu. Vizualni kortekst ima po našem mišljenju povsem drugo funkcijo: da natančno kontekstualizira to, kar je že prisotno kot odsev na leči. Vidna zaznava se vzpostavi med odsevom na leči (ikonska podoba zaznavanega pojava), retino kot dislocirano enoto možganov (ki ikonsko podobo prevede v dvodimenzionalno reprezentacijo, ki jo možgani lahko analizirajo) in možgani (ki dvodimenzionalno reprezentacijo ikonske podobe kontekstualizirajo, tako z zunanjim svetom kot v telesu). Kvalija zaznave (kot celovit vtis o zaznavanem pojavu) se vzpostavi šele v interakciji vseh treh ravni. Možgani kot nekakšna relejna postaja morajo postaviti ikonsko podobo na leči v razmerje z zunanjim svetom (interakcija z čutnim korteksom poveže zaznavo s preteklimi podobnimi spomini, interakcija z motoričnim korteksom omogoči odzivanje na videno itd.) in z notranjim svetom, s telesom (interakcija z zrcalnimi

nevroni omogoča doživljanje zaznavanega, prostorsko in časovno usklajenih občutenj, ki so zgolj moja zasebna doživljanja in empatičnega vživljanja v doživljanja drugih teles, ki je intersubjektivno). Brez te kontekstualizacije bi bila ikonska podoba za nas nesmiselna, bolj podobna odsevu lune na gladini jezera kot pa zaznavi bitja zaradi delovanja in obnašanja. Šele v interakciji obeh oči, retine in možganov se vidna zaznava spremeni v ikonsko podobo za nas. Ker podoba že obstaja (na leči), je ni treba znova ustvariti v vizualnem korteksu, ampak »zgolj« kontekstualizirati. Na ta način se nezavedno zavedamo mačke na preprogi. K temu moramo dodati, da se tudi maček – če se mu seveda ljubi odpreti oči in pogled usmeriti na nas – zaveda nas.

Drugi temeljni del nevrnskega procesiranja je doživetje zaznavanega. Tudi v tem primeru ne potrebujemo kompleksnega komputacijskega procesiranja (zavestne predstave o tem, da imamo sami duševnost in da imajo duševnost tudi druga bitja, v našem primeru maček na preprogi, zaradi česar se lahko v njegovo duševnost empatično vživljam, kar imenujemo teorija duševnosti). Zmožnost, da se vživimo v drugega in »beremo« njegovo duševnost (v to, kaj misli, občuti in/ali čustvuje), je na temeljni ravni nezavedna, vzpostavlja pa se z imitacijskim učenjem s pomočjo zrcalnih nevronov (Rizolatti et al., 2006: 54–59). Ko doživljamo mačko na preprogi, gre za nezavedno empatično vživljanje. V tem pogledu se od mačke na preprogi pomembno razlikujemo. Če je pri mačku vživljanje v najboljšem primeru omejeno na delovanja, se ljudje ves čas vživljamo tudi v obnašanja drugih.

Zadnji košček sestavljanke o doživljanju zaznave mačka na preprogi pa zahteva govor. Recimo, da na nezavedni ravni vizualno zaznavamo in doživljamo mačko na preprogi, potem pa se v tistem monologu še avtostimuliramo s stavkom: »Maček je na preprogi.« Informacija potuje v predele možganov, ki procesirajo govor. Ko pride do povezave med nevrnskim procesiranjem pojma »maček« in nevrnskim procesiranjem zavedanja mačka (nezavedna raven vidne zaznave in doživljanja), se kot emergentna kvaliteta vzpostavi zavestno doživljanje mačke na preprogi. Ljudje lahko sicer z antropomorfizacijo zavest pripisujemo tudi drugim živalim (na primer v pravljici Obuti maček ali v magijskem verovanju starih Egipčanov v boginjo Bastet v podobi mačke, ki je bila zadolžena za plodnost in materinstvo), vendar je takšno sklepanje zgolj domišljjsko.

Konkreten primer zavestnega doživljanja mačka na preprogi je sicer enostaven (v konkretnem jeziku, s katerim lahko zavestno doživljamo le tisto, kar čutno zaznavamo), vendar je bil prvotni jezik ljudi (morda pa tudi že hominidov pred njimi) prav tako konkreten, a je omogočal zavest, ki zanima nas. Raziskovanje razumevanja metaforičnega jezika (ko se na primer avtostimuliramo s stavkom: »Družbene razmere me silijo v deviantno obnašanje.«) ali tekočega govora (ko izrečemo med 120 in 200 besed na minuto)

je na drugi strani sicer res bližje vsakdanji jezikovni rabi modernih ljudi, a zaenkrat še presega domet nevroznanstvenega raziskovanja.

Raziskovanje jezika

Jezika kot kognitivnega orodja vzpostavljanja zavesti ni mogoče pojasniti monokavzalno. Ko razmišljamo o jeziku z vidika hierarhičnega gnezdenja, ima na temeljni ravni genetsko ozadje. Kot možen kandidat za jezik se včasih omenja gen FOXP2 na kromosomu 7. Zanimiva je raziskava družine KE, pri kateri so imeli mutanti na tem genu težave z jezikom (niso obvladali splošnih pravil sintakse, na primer pri množini in tvorjenju časov). Ko so raziskovalci odkrili to družino, so poklicali Noama Chomskega, najbolj znanega sodobnega zagovornika prirojenosti jezika (t. i. »nativizma«), da bi mu sporočili veselo novico. Vendar je bilo njihovo veselje preuranjeno. Izkazalo se je namreč, da je imelo 13 članov te družine, ki so imeli težave s slovnico, tudi nizek verbalni IQ (povprečni IQ pri njih je bil 75). Po mišljenju skeptikov mutacija gena FOXP2 vpliva na splošno inteligenco, ta pa vpliva na zmožnost povezovanja preprostih sekvenc delovanja v nove celote na hiter in natančen način, zaradi česar ni presentljivo, da so imeli številni člani družine težave z jezikovno veščino (Sampson, 2005: 118–124). Vendar je mogoče tej argumentaciji ugovarjati iz vsaj dveh razlogov. Seleksijski pritisk na rast možganov je bil verjetno zaradi zmožnejšega sekvencioniranja in imitacijskega učenja, oba pa sta tesno povezana tako z inteligenco kot z govorom. Vloge gena FOXP2 pri govoru zato ne moremo ovreči že samo zaradi tega, ker je povezan z inteligenco. Sicer pa na njegovo morebitno vpletenost v gensko ozadje govora kažejo tudi nekatere raziskave. Pri pticah pevkah je FOXP2 eden od genov, ki se izražajo v predelu možganov, ki je specializiran za zaznavo pesmi. V evolucijskih raziskavah naj bi se ta gen pojavljal tudi pri primatih, vključno z človekom, v povezavi s komunikacijo (Robinson et al., 2005: 263). A četudi se izkaže, da FOXP2 ni povezan z človeškim govorom, to seveda še ne pomeni, da genetski program ni v ozadju jezika. Raziskovalni fokus bo treba zgolj preusmeriti s samega jezika na veščini, ki ga omogočata: na sekvencioniranje in imitacijsko učenje (Christiansen in Kirby, 2003: 302). Vseeno pa bi bila velika poenostavitev problema, če bi – tako kot zagovorniki prirojenosti – jezik razlagali le na ravni genetsko vodenega delovanja. Raven informacijske izmenjave višje so zrcalni nevroni in z njimi povezano imitacijsko učenje. Imitacijski nevroni so pomembni z dveh vidikov: omogočajo učenje kompleksnega sekvencioniranja in vživljanje v občutenja in čustvovanja drugih. Prvo dela učenje jezika možno, drugo daje sploh motiv zanj.

Govorjeni jezik je kognitivno orodje, ki omogoča človeku, da zavestno doživlja dražljaj, na katerega usmerja pozornost. Če se druge kompleksne

živali zgolj zavedajo dražljaja, na katerega se odzivajo na stereotipen način, se človek lahko tudi zaveda svojega zavedanja. Lahko se stimulira z zunanjimi čutnimi dražljaji, pa tudi s svojimi lastnimi jezikovnimi konstrukti kot dražljaji, kar pomeni, da za razliko od drugih živali nismo obsojeni zgolj na odzivanje na dražljaje »tukaj in zdaj«. Lahko se odzivamo tudi na načrtovana delovanja in obnašanja. Zato smo za razliko od živali, kot so pavijani, ljudje »ljudski« psihologi, polni intrig in predvidevanj o obnašanju drugih, ko razmišljamo o tem, kako bi imeli od tega korist – kot liki iz melodram Jane Austen (Cheney in Seyfarth, 2007: 12).

Znanost, ki raziskuje to področje informacijske izmenjave, je socialna lingvistika. Abstraktno analitično jo lahko ločimo na sociolingvistiko, ki raziskuje vpliv socialnega ozadja na rabo jezika (kakšna je, denimo, razlika v jezikovni rabi med pripadniki delavskega in srednjega razreda) in na sociologijo jezika, ki raziskuje vpliv rabe jezika na vzpostavljanje socialnih ozadij (kako, denimo, raven jezikovne veščine posameznika vpliva na njegovo socialno mobilnost).

Vzemimo za ilustracijo sociolingvističnega pristopa raziskovanje razlik v jezikovni rabi med socialnimi razredi. Basil Bernstein je raziskoval jezikovno prikrajšanost pripadnikov delavskega razreda. Ugotovil je, da delavci v večji meri uporabljajo »restriktivno« jezikovno kodo, ki je določena s kontekstom, je lokalna in partikularna in kot takšna ne ponuja zadostne lingvistične podpore za razmišljanje o splošnih univerzalnih temah. Na drugi strani pripadniki srednjega razreda v večji meri uporabljajo »elaborirano« jezikovno kodo, ki spodbuja samorefleksivno razmerje do sveta in omogoča oblikovanje univerzalnih pojmov. Na ta način se v modernih družbah oblikujeta dva idealnotipska načina vzpostavljanja pomena: partikularistični, ki je v pretežni meri delavski, in univerzalistični, ki je bolj značilen za srednji razred. Vzpostavljata se predvsem v procesu socializacije v družini. Problem je v tem, ker so otroci delavskega porekla deprivilegirani v izobraževalnem sistemu, ki je narejen po meri univerzalističnih govorcev. Da bi delavski otrok uspel v šolskem sistemu, mora najprej premostiti razkorak med partikularistično družinsko jezikovno socializacijo in univerzalistično jezikovno kodo, ki se uporablja v šolskem sistemu. Ker je izobraževalni sistem temelj mobilnosti v sodobnih industrijskih družbah in ker so otroci delavskega porekla v njem manj uspešni, se na ta način vzpostavlja in ohranja neenaka distribucija znanja in možnosti uveljavljanja (Bernstein v: Burke et al., 2001: 448–455).

Vzemimo za ilustracijo sociologije jezika jezikovno kodo aktualnega ameriškega predsednika Donalda Trumpa. Kljub temu da je pripadnik višjega razreda, uporablja v pretežni meri »restriktivno« jezikovno kodo, ki je določena s kontekstom, je lokalna in partikularna. Ko razmišlja o problemih sodobnega sveta, je po pravilu specifičen. Problem globalizacije sveta se zanj

reducira na slogan »Amerika na prvem mestu«, njegov odgovor na migracije je zamisel o gradnji zidu na meji z Mehiko, medtem ko o segrevanju ozračja na planetu razmišlja z vidika interesov ameriških delavcev v rudarski in jeklarski industriji. Po dolgem času je postal ameriški predsednik nekdo, ki ne uporablja »elaboriranega« jezikovnega koda srednjega razreda. Prav zato je postal tako privlačen za volivce iz delavskega razreda, zaradi rasističnega podtona njegovega govorjenja predvsem belcev. Na drugi strani je bolj odbijajoč za predstavnike srednjih in višjih slojev (za katere je njegova jezikovna kultura zgolj dokaz kognitivne prikrajšanosti). Očitek srednjeslojnih intelektualcev, da je demagog in populist, je upravičen, a tudi nekoliko enostranski. Tudi vsi drugi radikalni politični nagovori predstavnikov nižjih slojev v polpretekli zgodovini so bili demagoški in populistični (od Mussolinija in Hitlerja na skrajni desnici do Lenina in Castra na skrajni levici). Razlog za demagogijo in populizem je bolj ali manj očiten: vsi romantično navdahnjeni kritiki industrijske modernosti so doživeli »ironijo zgodovine«, ko je njihovo mesijanstvo (želja po povratku v čas rimskega imperija, mit o arijski rasi ali sanje o komunistični skupnosti) trčilo ob realnost razsvetljenskega projekta razvoja industrijske družbe. V Trumpovem primeru gre za nostalgično obujanje časov, ko so bile Združene države Amerike še absolutni hegemon sveta, zdaj pa se morajo prilagajati na življenje v globalni vasi. Pri revolucionarjih gre vedno za eno in isto zagato: tisto, kar obljublajo, je utopično; tisto pa, kar bi lahko storili (izboljšali življenjske in mobilnostne razmere pripadnikov nižjega sloja), jih kot pripadnikov srednjih in višjih slojev pretirano ne zanima.

Lahko sklenemo z ugotovitvijo, da položaju delavskega razreda prav nič ne koristi romantiziranje delavstva v politični filozofiji (kot je to počel Karl Marx) ali v rocku (kot to počne Bruce Springsteen). Ne koristi mu tudi koke-tiranje z delavci v resničnostnem šovu Ovalne zgodbe (kar počne Donald Trump). To, kar pripadniki nižjih slojev v resnici potrebujejo, je izobrazbeno opolnomočenje.

Zgodnja moderna doba (od renesanse dalje, s kulminacijo v razsvetljenstvu in industrializaciji s parno energijo), v kateri so se oblikovali temelji sodobnega izobraževalnega sistema, je bila tudi čas, ko so vladajoči sloji prezirali »večglavo pošast«, ki se imenuje ljudstvo. Renesančni zgodovinar in politik Francesco Guicciardini je na primer zapisal: »Govoriti o ljudeh pomeni v resnici govoriti o nori zveri.« Nemški humanist iz istega časa, Sebastian Franck, pa je pisal o »nestanovitni omahljivi drhali, ki ji pravimo navadni ljudje« (Burke, 1988: 27). Pripadniki nižjih slojev so bili polljudje, ki si v javnem delovanju niso zaslužili enakopravne obravnave. Ko je v 18. stoletju šolanje postalo stvar države (Caron, 1997: 117), se je vzpostavilo organizirano izobraževanje prebivalstva, ki je bilo na načelni ravni dostopno vsem. Vendar pa se je v tem sistemu odražal tudi razredni prezir do

»navadnih« ljudi. Tem ljudem je bil namenjen zgolj osnovnošolski sistem opismenjevanja. Naloga osnovne šole je bila posredna: »civilizirati« nižje sloje, da se bodo lahko zavedali premoči »superiornega« razreda. Naloga srednje šole je bila na drugi strani neposredna: predstavljala je odskočno desko za srednje sloje, ki so bili – za razliko od višjih slojev – pri mobilnosti navzgor v večji meri odvisni le od dosežene izobrazbe (prav tam: 173). Po podatkih za Francijo je javni šolski sistem reproduciral socialno neenakost iz predmoderne dobe: leta 1865 je bilo le 2,5% sinov delavcev v srednjih šolah in 1,5% v visokih šolah (prav tam: 132). Kako je bilo to mogoče, če v teh družbah ni bilo več askriptivnega omejevanja dostopa do izobraževanje? Sistem izobraževanja je bil za pripadnike delavskega razreda nezanimiv. Tako Caron za francosko srednješolsko izobraževanje ugotavlja, da je bil v njem izrazit poudarek na humanističnih predmetih. Po vsej Evropi, od angleških javnih šol in klasičnih gimanzij do nemških, avstrijskih in italijanskih gimnazij, je bil poudarek na spoznavanju grško-rimske antične tradicije (prav tam: 143). Samo po sebi je bilo nesmiselno, da se je v času industrializacije dijake poučevalo o antičnih znanjih in veščinah. Razumljivo pa postane, če upoštevamo, da je bil namen v ozadju omejevanje vpisa na srednje šole za delavsko mladino. Ker so odraščali v družinah in soseskah, v katerih se je večji pomen pripisoval konkretnim veščinam in znanjem, je bil šolski sistem zanje težje razumljiv (niso govorili istega jezika), pa tudi nezanimiv (ker je bil presplošen). Srednješolski sistem, kot se je vzpostavil, je bil na eni strani mišljen kot institucija za promocijo mobilnosti srednjeslojne mladine, na drugi strani pa tudi kot institucija, ki otežuje dostop do tega izobraževanja delavski mladini. Ohranjanje obstoječih razrednih neenakosti je bila pomembna funkcija srednjih šol.

Zgodovinsko ozadje izobraževalnega sistema zgodnje moderne dobe ostaja relevantno še danes. Na to nas opozarja raziskava Johna Goldthorpa s sodelavci iz poznih 60. let prejšnjega stoletja v Veliki Britaniji. Ko so raziskovalci primerjali otroke iz kategorije premožnejših delavcev z otroki iz kategorije nižjega srednjega razreda, ki sta bili dohodkovno izenačeni, so ugotovili, da so se otroci iz delavskega razreda tudi v tem primeru pomembno manj izobraževali. Raziskovalci so to razlagali z razliko med neposredno in posredno gratifikacijo potreb (razlikovanje je vzeto iz vzorčnih variabel Talcotta Parsonsa) med obema kategorijama. V delavskih družinah se otrok v socializaciji nauči večji pomen pripisovati čimprejšnji osamosvojitvi (zaposlitev, odselitev od doma, lastna družina ipd.), medtem ko postane za otroke v srednjeslojnih družinah pomembnejše šolanje in podaljšana odvisnost od staršev (Tomc, 2005: 267). Sami menimo, da je treba tej razlagi dodati še zgodovinsko ozadje, ki pojasni, kako se je ta razlika v orientaciji sploh vzpostavila.

Znotraj obstoječega izobraževalnega sistema verjetno ni mogoče narediti

veliko za izobrazbeno opolčnomočenje nižjega razreda. Delno bi lahko zaostajanje pripadnikov nižjih slojev zmanjšal poseben predšolski program izobraževanja. Ta je veliko bolj učinkovit, če zajame čim mlajše otroke (Brown et al., 2017: 14–15). Vendar je na socializacijo v družini težko vplivati. Bolj učinkoviti bi bili po našem mišljenju ukrepi v smeri demokratizacije obstoječega šolskega sistema. Ljudje se danes največkrat doživljamo kot moderni. Večina nas več ne prezira »navadnih« ljudi, še manj nas je takšnih, ki jih enačimo z »norimi zvermi«, z »nestanovitno omahljivo drhaljo« (Burke, 1988: 27) ali s »košaro bednikov« (ocena Hillary Clinton o polovici volivcev Donalda Trumpa). Če je tako, potem iz tega sledi sklep: otroci staršev iz nižjih slojev so enako sposobni in radovedni kot njihovi vrstniki iz srednjih in višjih slojev. Če se to ne odraža v vpisu na srednje in visoke šole, je nekaj zelo narobe s tem sistemom, ne pa z mladostniki. Po našem mišljenju bi bilo treba v modernem šolskem sistemu vzpostaviti razredne ekvidistance med socializacijsko izkušnjo nižjih in srednjih slojev, priti bi skratka moralo do razrednega zblíževanja šolskega sistema. Šole bi morale v enaki meri poučevati tako o konkretnih znanjih in veščinah (pri čemer je v prednosti delavska mladina) kot o abstraktnih znanjih in veščinah (pri čemer je v prednosti srednjeslojna mladina). Na ta način bi srednje- in visokošolski sistem izobraževanja postala enako zanimiva za mlade iz obeh razredov.

Zavestno doživljanje

Govorjeni jezik nam omogoča zavestna in samozavedajoča mišljenja in občutenja/emocije. Amos Tversky in Daniel Kahneman sta razlikovala dve vrsti zavestnega mišljenja: S1-mišljenje, ki je hitro, približno, lahko zelo učinkovito, vendar pa nas lahko vodi tudi v napačno sklepanje; in S2-mišljenje, ki je počasno in naporno, a če ga uporabljamo pravilno, nas vedno vodi do pravilne rešitve. S1-mišljenje je hevristično, v njem uporabljamo nezavedne strategije za iskanje rešitev, ki so preproste in ponavadi pravilne, medtem ko je S2-mišljenje zavestno, počasnejše, a vedno vodi do pravilne rešitve, uporablja pa se (oz. bi se moralo uporabljati) v znanstvenem razmišljanju (Kahneman, 2011: 20–22). Piattelli Palmarini S1-mišljenje imenuje »provincialno lastnost človeške vrste« (1994: 157). Ta trditev se nam zdi pretirana iz vsaj dveh razlogov. S1-mišljenje je zelo koristno v vsakdanjem življenju, ko je treba iskati hitre rešitve problemov. Če je Piattelli Palmarini po našem prepričanju do človeške vrste preveč kritičen, nas nekateri antropologi (na primer B. Wilson) preveč povzdigujejo. Prepričani so namreč, da je logično mišljenje nujno v vsakdanjem življenju, saj bi bilo brez njega nemogoče razumljivo vsakdanje jezikovno komuniciranje (Gell, 2001: 223). Logično nekontradiktorno mišljenje je nujno le v produkcijskem in reprodukcijskem delovanju, torej takrat, ko je mišljenje v funkciji optimizacije

delovanja zaradi preživetja, v vseh drugih primerih (na primer v magijskem delovanju vračev v amazonski džungli ali duhovnikov v slovenski katoliški cerkvi) pa je v ospredju logično kontradiktorno mišljenje. Logično bolj ohlapno mišljenje ni »provincialno«, ampak kulturno relativno delovanje v vseh tistih primerih, ko v življenju ne gre čisto zares. Sploh pa je v ozadju vedno S2-mišljenje kot »back-up«, s katerim lahko napake potencialno napačnega S1-sklepanja popravljamo. Drugi ugovor Piattelliju Palmariniju pa je, da mišljenje ni nastalo le zaradi optimizacije delovanja v (re)produkciji. Ko s pomočjo mišljenja odgovarjamo na vprašanja o prostorsko-časovnih relacijah (kaj, kje, kdo in kdaj se dogaja), jih povezujemo tudi z našimi občutenji/čustvovanji. Na ta način pripisujemo pomen svojim delovanjem. Temeljna so naša občutenja, povezave zunanjih dražljajev z znotrajtelesnimi stanji, s katerimi odgovarjamo na vprašanje, ali nam nekaj ugaja ali ne (na primer bolečina ob udarcu ali orgazem ob spolnem aktu). Primarne emocije so naša podoživljanja občutenj drugih s pomočjo nezavedne empatije z zrcalnimi nevroni (na primer ko se mati empatično vživlja v otroka, ki se je izgubil, kar pa ne pomeni, da doživlja njegovo znotrajtelesno občutenje tesnobe, ampak le, da se v situacijo vživlja s strahom). Tako naša občutenja kot naša čustvovanja se vzročno-posledično povezujejo z mišljenjem (ki jih umesti v prostor in čas dogajanja).

Primarna čustva so kulturno univerzalna, saj gnezdiijo v naših občutenjih, ki so odzivanja na ravni organizma. To je empirično prvi potrdil Paul Ekman (v: Tracy in Robins, 2007: 3). Ljudje pa imamo tudi samozavedajoče emocije, ki jih konstruiramo zavestno, v kulturno relativnih situacijah. Tako primarna čustva kot sekundarna, ki v njih gnezdiijo, bodisi motivirajo bodisi inhibirajo naše intersubjektivno delovanje. Na to opozarja Jennifer S. Beer (2007: 53):

... samozavedajoče emocije nas priklenejo k družbeni pogodbi. Samozavedajoče emocije s slabim priokusom, kot so zadrega, sram ali občutek krivde, ki izvirajo iz napačnih dejanj, so dovolj neprijetne, da so ljudje – potem ko so jih enkrat okusili – zelo motivirani, da se obnašajo tako, da jih več ne doživijo (...). Na podoben način je ponos prijetno čustvo, ki lahko ljudi vedno znova vabi.

Iz razmišljanja Beerove je mogoče izpeljati dve za naše razmišljanje pomembni spoznanji. Prvo je o samem mehanizmu, ki vzpostavlja kolektivno obnašanje, drugo je o morebitni funkciji samozavedajočih emocij. Prvo spoznanje je po našem mišljenju relevantnejše. Naša kognitivna stanja so signali, na substantivni ravni bodisi miselni bodisi občutenjsko/čustveni, na formalni ravni največkrat vizualni (grimase, gestikulacije) ali akustični (vokalizacije), lahko pa tudi kemijski (vonj, okus) in tipni. Signaliziranje služi kot iztočnica za odzivanje, bodisi samega sebe (v tistem govoru) bodisi

drugega (v dialogu). Na relaciji med signaliziranjem in odzivanjem na signal se vzpostavlja obnašanje. Na načelni ravni gre za isti tip delovanja kot pri škorcih. Razlika je le v kompleksnosti signaliziranja – genetski program pri škorcih oblikuje jato, medtem ko raznoliko signaliziranje ljudi (predzavedno, nezavedno in zavestno) oblikuje veliko bolj raznoliko signaliziranje, socialna ozadja in obnašanje posameznikov. V (re)produkcijskem delovanju prevladujejo logično nekontradiktorna mišljenja in primarna čustvena odzivanja. Če ne bi, bi izumrli. V sodobnih industrijskih družbah se vzpostavlja gospodarsko življenje na temelju obnašanj ekonomskih akterjev (ponudba in povpraševanje) in socialnih ozadij, ki se na ta način generirajo (na primer tržna regulacija), ki povratno vplivajo na ekonomske akterje kot pogoji delovanja (večja verjetnost racionalnega ekonomskega obnašanja, na primer nakupa proizvoda po nižji ceni). Na podoben način se v domeni reprodukcije vzpostavlja socialno ozadje družine zaradi zagotavljanja boljših razmer za preživetje potomcev (s strategijami kot sta monogamija in trigeneracijske družinske skupnosti). Na drugi strani so v kulturno univerzalnih domenah naša obnašanja, signaliziranja in odzivanja neprimerno bolj nepredvidljiva, pogosto proizvod logično kontradiktornega mišljenja in sekundarnih čustev, čeprav je sama logika vzpostavljanja socialnih ozadij identična (na primer zelo različni magijski obredi, s katerimi se nagovarja nadnaravne domišljajske prijatelje, od akanizma do zoroastrizma). V še večji meri pa to velja za kulturno relativna delovanja.

Drugo spoznanje, ki ga je mogoče izpeljati iz Beerove, je po našem mišljenju bolj problematično. Čeprav je nedvomno res, da so emocije motivacijska sila moralnega delovanja ljudi (Hart in Matsuba, 2007: 114–115), je težava v tem, da imamo ljudje različne predstave o tem, kaj je prav in kaj narobe v različnih socialnih ozadijih. Nismo priklenjeni zgolj na socialno pogodbo, ampak na različne socialne pogodbe. Moralno smo bolj privrženi lastni in grupi, socialna pogodba je za nas zavezujoča predvsem na tem omejenem območju kolektivnega obnašanja. Ko gre za »out« grupe (v sodobnih družbah na primer druga nacionalna, religiozna, rasna, politična, starostna, kulturna ipd. ozadja), postanejo samozavedajoče emocije in iz njih izvirajoča moralna senzibilnost hitro izključujoče. Moralna občutljivost nas lahko torej motivira za zelo nasprotujoča kolektivna obnašanja, tako za integrativna kot za dezintegrativna.

Jezik, ki omogoča zavestno in samozavedajočo kognicijo, torej nima nedvoumne in enoznačne socialne funkcije. Socialna ozadja so na zavestni ravni emergentne posledice izražanja naših občutenj/čustvovanj. Zato je treba po našem mišljenju najprej razložiti evolucijsko adaptivno funkcijo govora na ravni posameznika in šele iz tega izpeljati možne emergentne implikacije zavestne kognicije za človeška socialna ozadja.

Evolucija jezika

Evolucijska adaptacija je vplivala na delovanje posameznika v (re-)produkciji. V produkciji je bilo ključno spodbujanje razvoja veščin, povezanih z izdelavo orodij in orožij ter s tem povezana socialna ozadja (kooperacija pri pridobivanju hrane ali pri obrambi skupnosti). V reprodukciji so bile pomembne veščine, povezane z rojevanjem potomcev (zaradi razmerja med velikostjo možganov novorojenca in medenico ženske) in tem povezana socialna ozadja. Le na področjih produkcije in reprodukcije so socialna ozadja biološko univerzalna na ravni človeške vrste, določena z našo biologijo. V produkciji je to univerzalno načelo optimizacija učinkovitosti delovanja (sodobni kritiki »neoliberalnega kapitalizma« pogosto spregledajo, da v ozadju organizacije industrijskega dela ni človeški pohlep, ampak zasledovanje učinkovitosti, ki jo vzpostavlja ozadje tržne regulacije). Zato se lahko neželene socialne posledice novega načina produkcije le blažijo s socialnimi ukrepi (država blaginje, kot se razvija od Johna Stuarta Milla dalje), ne pa s spreminjanjem samega načina produkcije (boj za različne oblike pravičnosti, kot je bilo na primer komunistično gibanje Karla Marxa). Učinkovitejša reprodukcija je na drugi strani povezana z večjo dolgoživostjo (ki je nujna zaradi večjih možganov in s tem povezanega daljšega obdobja učenja). Učinkovitejše prehranjevanje in večja dolgoživost pa vplivata na rast prebivalstva in spremenjene življenjske cikle v primerjavi z drugimi primati (podaljšano otroštvo na eni strani ter nova življenjska cikla mladosti in starosti na drugi strani), kar vse skupaj vodi v večjo kompleksnost skupnosti.

Poskušajmo zdaj razložiti vlogo jezika pri oblikovanju prvih človeških skupnosti. Zamislimo si skupnost hominidov, za katero sta bila temeljna problema produkcija (pridobivanje hrane) in reprodukcija (preživetje vrste). Evolucijski pritisk v sferi produkcije je vplival na izdelavo učinkovitejših orodij. Za to je bilo potrebno daljše sekvencioniranje (izdelava orodij in orožij, sestavljenih iz več delov; uporaba novih materialov, kot je kost, ki zahtevajo kompleksnejšo obdelavo; veščine sledenja plenu, ki se z letnimi časi seli; delitev tehničnega dela med člani skupnosti itd. (Gibson, 1994: 264–265). Daljše sekvencioniranje omogočajo večji možgani ter s tem povezana zmožnejše imitacijsko učenje in večja inteligenca. Oba sta bila odločilnega pomena tudi za razvoj govora.

Govor lahko klasificiramo na dveh oseh: monolog in dialog ter zasebno in javno. Monolog je subjektiven, namenjen reševanju problemov s kognicijo v sebi (ko na primer človek izdeluje kamnito sekiro, ko pri lovu anticipira gibanje plena, ko s ponavljanjem shranjuje epizode v spominu ipd.), medtem ko je dialog intersubjektiven, namenjen izmenjavi informacij (pogovarjanje lovcev o tem, kako bodo uskladili lov, ali žensk o tem, kje

bodo nabirale gomolje). Kadar je govor zaseben, gre za tihi govor, ki je drugim nedostopen, kadar je javen, je glasni govor. Zasebni govor je lahko tako monološki kot dialoški. Sami s seboj se lahko pogovarjamo tudi z ljudmi, ki niso poleg nas (nadaljujemo na primer prepir s partnerjem, v katerem imamo vedno zadnjo besedo). Posebej pri otrocih, a tudi pri odraslih, lahko pride do zamenjave in postane tihi govor glasen (pri otrocih zato, ker še ne ločujejo jasno zasebne in javne sfere, pri odraslih pa takrat, ko pozabijo, da jih lahko drugi slišijo). Za otroke je značilen tudi glasni govor z neobstoječimi osebami (t.i. domišljjski prijatelji), občasno pa se ta pojavlja tudi pri odraslih osebah (na primer pogovor z bogovi, predniki, naravnimi silami, svetniki ipd.).

Po našem mišljenju je bila prvotna evolucijska adaptacija na zasebni govor, bodisi monolog bodisi dialog. Na njegov pomen je opozarjal že Lev S. Vigotski, ki je razumel naše notranje pogovarjanje kot duševno stanje, v katerem besede ne izražajo že oblikovanih misli, ampak pomagajo misli udejaniti. Kot je dejal: »Besede umrejo, ko ustvarijo misel« (Ingold, 1994: 432). Zasebni monolog in dialog sta ključni prednosti, ki človeku omogočata, da oblikuje in povezuje zapletene sekvence delovanja v nove celote, jih po potrebi modificira, ko jih shranjene v kratkoročnem spominu obravnava kot predmet zavestnega manipuliranja. Jezik kot zaseben monolog je temeljna oblika sekvencioniranja, ki je v ozadju vseh drugih kompleksnih oblik sekvencioniranja (na primer izdelave orodij in orožij). Zato je bila njegova vloga ključna v (re)produkcijem delovanju.

Vse druge oblike govora so se po tem razumevanju razvile v kasnejšem kulturnem razvoju in predstavljajo že oblikovane misli, ki jih posredujemo drugim. Javni govor je skratka proizvod zasebnega monologa. V biologiji sicer gnezdi, a ga ta ne določa. Eksternalizacija jezika, njegov prenos iz subjektivne sfere (zasebni govor, bodisi tihi ali glasni) v intersubjektivno sfero (javno pogovarjanje z drugimi) je bila druga faza v razvoju govora, ko se notranji monolog dopolni s sogovorci. Javni govor je lahko v večji meri miselno enodimenzionalen (na primer reševanje matematične enačbe) ali bolj občutenjski/čustven (na primer dialog matere z dojenčkom v maminiščini). Ali še drugače povedano: javni govor je stranska posledica tihega monologa in je neposredno vplival na kompleksnejše oblike socialnega obnašanja ljudi. Najprej je bila evolucijska adaptacija na tihi govor zaradi kompleksnejšega sekvencioniranja posameznika v (re)produkciji, šele nato se je v kulturnem razvoju razvil glasni govor zaradi intersubjektivne izmenjave informacij v skupnosti. Na pomembno razliko med obema vrstama govora ne nazadnje kažejo tudi nevroznanstvene raziskave. Med monološkim in dialoškim govorom obstaja očitna razlika v nevronske organizaciji. V monološkem govoru se aktivirajo zgolj področja možganov, ki so namenjena procesiranju jezika, medtem ko se v dialoškem govoru aktivirajo tudi

predeli možganov, pomembni pri upoštevanju drugih (Fernyhough, 2017: 71). Kognitivni vidik kaže na funkcije, povezane z reševanjem problemov posameznika, medtem ko kaže kulturni vidik na funkcije, povezane s problemi posameznika v odnosih do drugih.

Primer tega, kako je dialoški govor povezan s socialnim ozadjem prvih ljudi, je velikost skupnosti. Ker so postajale človeške skupnosti zaradi učinkovitejše produkcije in reprodukcije vse večje, je postalo tudi učinkovitejše sporočanje kognitivnih stanj vse pomembnejše za ohranjanje novo nastajajočih socialnih ozadij. Znano je, da pri primatih kapaciteta možganov (še posebej neokorteksa) korelira s socialnostjo. Kot predjezikovna bitja so primorani vzpostavljati koalicije z vzajemno nego, za kar pa imajo na voljo le omejeno količino časa. Časovni budžet za vzpostavljanje vezi predstavlja omejitev na velikost skupnosti (Dunbar in Shultz, 2007: 274). Zgornja časovna meja, ki si jo primati še lahko privoščijo za vzajemno nego – ne da bi ogrozili svoje produkcijsko in reprodukcijsko delovanje – je 20% svojega časa. Ker so se človeške skupnosti povečale, je to narekovalo izum bolj učinkovitega načina vzpostavljanja koalicij od vzajemnega negovanja. Upoštevati moramo, da plemena štejejo od 1500 do 2000 ljudi in da imamo ljudje po pravilu notranjo skupino ljudi, s katero vzpostavljamo povezave, ki šteje približno 150 ljudi. Z uporabo vzajemnega negovanja bi za vzpostavljanje koalicij porabili približno 43% svojega časa. Širjenje jezika na izrekanje čustev in s tem na oblikovanje moralnih privrženosti je bilo zato zelo koristno. Ljudje namreč s pomočjo govora porabimo za vzpostavljanje koalicij približno toliko časa kot šimpanzi z vzajemno nego (Dunbar, 2003: 170, 173–174).

Vendar pa spremlja govor kot kognitivno orodje vzpostavljanja socialnih ozadij tudi neka nenameravana implikacija: če primati, ki se vzajemno negujejo, s tem kažejo resnost svoje privrženosti odnosu (dokaz za to so ure, ki jih porabijo za negovanje drugih), to za besede velja v pomembno manjši meri (za izrečene obljube zadostuje že nekaj sekund). Skratka, za izražanje obljub ne porabimo ne veliko energije ne veliko časa. Naše obljube so lahko poceni, zaradi česar se drugi upravičeno sprašuje, kako resno so bile mišljene. Ljudje si nehote zastavljamo vprašanje: kako lahko uživamo v prednostih kooperacije, ne da bi nas drugi izkoriščali? Kako lahko nadzorujemo stroške dezertirjev, vseh tistih, ki bi radi uživali v prednostih kooperacije, vendar sami niso za to pripravljeni ničesar žrtvovati, ker so njihove obljube v resnici prazne? Gre za problem, ki se ga je zavedal že Machiavelli: kako upravljati sodelovanje v svetu, v katerem je stalno navzoča grožnja izdaje (Sterelny, 2007: 377)? Odnosi zavestnih in samozavedajočih ljudi so polni dvoumnosti, razpeti med interese posameznika in drugih, med sebičnostjo in altruizmom.

Govor pa ima še eno zanimivo nenameravano posledico. Zavest nam

omogoča dve med seboj nasprotujoči si doživljanji sebe in drugih. Na eni strani nam omogoča, kot smo videli, učinkovito in energijsko nezapravljivo vzpostavljanje socialnih ozadij. Humphrey to imenuje »globoka intersubjektivnost«: zmožnost branja duševnosti, za katero stojita empatija (vzajemnost čustev) in simpatija (skupnost ciljev). Samo ljudje vemo, kako je, če smo v koži drugega, in samo ljudem je za to mar (2007: 415). Vendar pa je to le ena plat medalje. Na drugi strani je res tudi to, da nam drugi ljudje vedno ostajajo tujci (ibid.: 419). Kot je vedel že Locke, duševnost enega človeka ne more prodreti v duševnost drugega (ibid.: 422). Nič na svetu ni bolj zasebno od načina, na katerega doživljamo zavest (ibid.). Kot je zapisal John Clare: »Jaz sem; a kaj sem, ne ve nihče, niti ga ne zanima« (ibid.: 427).

S Clarem se ne bi strinjali, da nikogar ne zanima, kaj sem. Ne nazadnje ljudje kot »ljudski« psihologi ves čas kompulzivno ugibamo, kaj se dogaja v duševnosti ljudi, ki so za nas pomembni (v arhaičnem magijskem mišljenju tudi, kaj se dogaja v duševnosti živali, rastlin ali celo anorganske materije, v sodobnem sociološkem magijskem mišljenju pa tudi, kaj »počnejo« abstraktni pojmi, kakšno je na primer »kolektivno mišljenje« skupine ljudi). Ne zanimajo nas le tisti ljudje, ki jih doživljamo kot nekoristne, bodisi biološko (na primer kot potencialne partnerje) bodisi kulturno (na primer kot potencialne prijatelje). Strinjamo pa se s Clarem, ko pravi, da duševnosti drugega nikoli ne moremo v resnici spoznati. V tem je paradoks tega, kaj pomeni biti človek: smo edina bitja na planetu, ki imamo jasno predstavo o lastnem sebstvu, hkrati pa smo obsojeni na to, da o sebstvu drugih zgolj ugibamo. V globoko intersubjektivnem svetu smo v zadnji instanci vedno sami. Videti je, da se je John Donne motil: naše sebstvo je otok, ločen od celine drugih.

Jezikovna informacijska izmenjava omogoča večja in kompleksnejša socialna ozadja. Včasih se jih zavedamo, pogosto nas begajo, največkrat pa se nam o njih niti ne sanja. Vplivajo na naše jezikovno izražanje, kar smo videli na primeru razrednega ozadja. Govor omogoča zavestni in samozavedajoče mišljenje in čustvovanje, lahko je zasebni ali javni, monolog ali dialog, omogoča globoko intersubjektivnost in doživljanje drugih kot tujcev. Sila socialnosti, ki jo jezik v različnih manifestacijah omogoča, je obeležena z vsemi temi raznolikimi implikacijami jezika.

Sklep

Znanosti o življenju temeljijo na treh načelih: na hierarhičnem gnezdenju, utelešenosti in emergenci, kar pomeni, da višje ravni delovanja gnezdi v nižjih, da so naša delovanja vedno telesna in da so tri temeljne ravni informacijske izmenjave (genska, nevronska in jezikovna) kvalitete s sebi lastnimi zakonitostmi, ki jih ni mogoče preprosto reducirati na zakonitosti nižje ravni.

Evolucijska teorija lahko v celoti pojasni le raven genoma, kako se organizem oblikuje in predzavedno odziva na habitat, njegovo prirojeno delovanje. Bitja z razvitejšimi možgani so za to znanstveno razlago že preveč kompleksna. »Nevronom« je sicer na »povodcu« genov, vendar predstavlja repertoar nezavednega učenja v življenjskem ciklu bitja tudi novo emergenco, ki omogoča odzivanje na habitat, ki je priučeno. V še večji meri velja to za »lingvonom«, repertoar zavestnega učenja s pomočjo jezika. Ljudje smo postali tako ekološko dominantni, da na nas ne deluje več samo »naravna« selekcija, ampak tudi »socialna«, pogoji, ki smo jih ustvarili sami v interakcijah z drugimi ljudmi (Flinn in Alexander, 2007: 252–254). Oba pojma smo dali v narekovaje zato, da bi opozorili na to, da gre zgolj za abstraktna pojma, ki sta se v zgodnji moderni dobi izkazala kot dobra za zavestno mišljenje naših interakcij z drugimi. Z razvojem znanosti bosta kmalu postala presežena. Aktualne raziskave (glej: Jiang, 2018) namreč kažejo, da je binarno razločevanje prirojenga in priučenega problematično. Izumiti bo treba novo terminologijo za adekvatnejše mišljenje našega obnašanja. Vse, kar lahko rečemo na današnji ravni družboslovne refleksije, je, da je razmerje med »naravnim« in »socialnim« v različnih primerih različno. O delovanjih in obnašanjih, ki so predmet evolucijske adaptacije, je smiselno govoriti le v produkciji in reprodukciji, medtem ko so v ozadju vseh kulturno univerzalnih in relativnih področij kvalitativno drugačne informacijske izmenjave. Vzemimo za ilustracijo dve kulturno univerzalni ozadji, ki ju poznajo vse človeške skupnosti – religijo in glasbo. Posameznikov, ki so iz kakršnega koli razloga religijsko ali glasbeno indiferentni, to ne ovira pri vsakdanjem delovanju in obnašanju. Isto velja seveda tudi za kulturno relativna ozadja. To, da smo slabi v kriketu ali sinhronem plavanju, nas ne dela manj učinkovitih v (re)produkcijskem delovanju. Zato je na eni strani biološka razlika med spoloma nujna za preživetje vrste (ne pa stvar kulturne konvencije), medtem ko bi brez magije, muzike ali masaže lahko preživeli brez večjih težav.

Naša kulturno univerzalna delovanja še vedno gnezdijo v genskem in nevronskega informacijskem sistemu, vendar pa z njima niso več določena. Trditi, da je empatični glasni govor, ki vzpostavlja socialna ozadja, na »povodcu« genov zato ni znanost, ampak znanstveni imperializem. Znanost upošteva načelo emergentnih ravni pojavnega sveta, znanstveni imperializem pa jih negira (in na primer reducira kemijo na fiziko). Vendar pa na drugem ekstremu družboslovje, ki ne upošteva hierarhičnega gnezdenja vsega našega delovanja v biologiji, ni znanost, ampak je znanstvena fantastika. Da bi bilo znanost, bi moralo namreč upoštevati le tiste jezikovne informacijske izmenjave, ki so biološko mogoče. Kadar družboslovci tega ne upoštevamo, s tem zgolj dokazujemo, da smo prespali dobrih dvesto let razvoja naravoslovne znanosti, od zgodnje modernosti do danes. Tako na

primer za vse človeške skupnosti velja, da se v produkciji ravnajo po načelu optimizacije delovanja ali da se na ravni vrste reproducirata moški in ženski spol. Izmišljanje alternativnih oblik organizacije produkcije (na primer socializem na poti v komunizem, ki tržno regulacijo v ozadju industrijske družbe nadomesti z zavestnim planiranjem birokratov) ali alternativnih spolov (na primer predpostavka, da je tudi biološki spol zgolj kulturni konstrukt in da se, če želimo, lahko iz ženskega preobrazimo v lezbični spol) sta primera takšne znanstvene fantastike. Problem tovrstnih romantično utemeljenih argumentacij je v tem, da netransparentno mešajo biološko univerzalno delovanje, značilno za vse pripadnike vrste, kulturno univerzalno delovanje, značilno za vse človeške skupnosti, in kulturno relativne oblike delovanja, ki so značilne le za nekatere človeške skupnosti.

Znanosti o življenju izhajajo iz informacijske izmenjave bitja z ozadjem. Gen ni zgolj navodilo za delovanje, ampak je navodilo, ki pod vplivom ozadja samo sebe modificira z genskim izražanjem. Navodilo, ki se prilagaja lastnim modifikacijam ozadja (ne le fizičnim in kemijskim, ampak tudi socialnim), predstavlja prvi korak k opredelitvi življenja. Ta dovzetnost informacijskega sistema za vplive ozadja je v še večji meri izražena v informacijskih izmenjavah na višjih ravneh (nevroni in nevronska omrežja, ki se oblikujejo pod vplivom nezavednega izkustva, ter govor in (inter)subjektivnost pod vplivom zavestnih konstruktov). Interaktivna narava informacijskih sistemov življenja je v ozadju življenja. Pojav življenja nam še vedno učinkuje skrivnostno, če skušamo kompleksnost razložiti samo s preprostimi pravili »bottom up«, kot hierarhično gnezdenje. Upoštevati moramo še ozadje »top down«, ki se na ta način vzpostavi in povratno vpliva na delovanje »bottom up«. Šele oboje skupaj nam da jato škorcev, vidno zaznavo ... in nekoč razumevanje življenja.

Nastanek družboslovnih znanosti v zgodnji moderni dobi je bil pogojen z razvojem metaforičnega jezika, v evropskem kulturnem prostoru od antične Grčije dalje, definitivno pa z zgodnjo moderno dobo. Pojavljati se začnejo pojmi, ki kažejo na socialna ozadja našega delovanja. Čeprav teh ozadij ne moremo čutno zaznavati, jih lahko s pomočjo abstraktnih pojmov zavestno mislimo. Pojma, brez katerih bi bilo nemogoče vse družboslovje, vključno s pričujočim razmišljanjem, sta duševnost in družba (Tomc, 2011: 13–14). Razvoj abstraktnega jezika socialnih ozadij je v 19. stoletju omogočil začetke sociologije. Vendar se v razmahu abstraktnega mišljenja skriva tudi neka past. Alfred N. Whitehead jo je poimenoval »zabloda napačno locirane konkretnosti«. Ker lahko vsakemu slovničnemu subjektu stavka pripišemo delovanje, ljudje hitro podležemo skušnjavi postvarelega mišljenja in začnemo abstraktnim pojmom pripisovati delovanje, ontološko realen status (1949: 52). V to past se pogosto ulovimo tudi družboslovci in abstraktne pojme razumemo kot ontološko realne. Psihologi in družboslovci smo

lahko le razmišljali o duševnosti in družbi, opazovati pa ju ni bilo mogoče. Dandanes so se razvile nove tehnologije opazovanja genov in nevronov, ki premikajo mejo čutno zaznavnega ter s tem spreminjajo naravo znanosti o duševnosti in o kolektivnem obnašanju (Tomc, 2018: 42). Z njihovo pomočjo lahko opazujemo informacijske izmenjave bitij na celični, medcelični in medosebni ravni ter opazujemo, kako to vpliva na obnašanje, iz obojega pa sklepamo, kakšen je vpliv socialnega ozadja.

Socialna infoznanost prihodnosti bo znanost o življenju, ki bo laboratorijsko raziskovala informacijsko izmenjavo bitij s habitatom in emergente socialne implikacije, ki jih to ima, od temeljne ravni sociogenomike, iz tega izpeljane socialne nevroznanosti, do socialne lingvistike kot tiste ravni, ki nas definira kot posebno živalsko vrsto. Omogočalo jo bo dejstvo, da so vse tri oblike informacijske izmenjave občutljive na spremembe socialnega ozadja. Na fakultetah za znanosti o življenju bližnje prihodnosti bodo povezane discipline od biologije do družboslovja, saj bo binarno razlikovanje naravoslovja in družboslovja preseženo. Med profesionalnimi skupnostmi raziskovalcev iz različnih poddisciplin bo obstajal konsenz o eni in edini krovni znanstveni teoriji. Vsi raziskovalci bodo uporabljali isto terminologijo, se med seboj pogovarjali, izmenjevali podatke in ugotovitve, ne da bi kdor koli od njih to doživljal kot ogrožanje avtonomije lastne poddiscipline. Ena od teh poddisciplin bo družboslovje, ki bo raziskovalo genske, nevronske in jezikovne interakcije s socialnim ozadjem. Raziskovalo bo sile socialnosti, ki spravljajo te interakcije v gibanje. Jasno bo razmejeno tako od humanističnih disciplin, ki sicer gnezdijo v znanstvenem razmišljanju, a same niso znanost (na primer filozofija, zgodovina ali muzikologija), kot od ideoloških znanosti, ki ne izhajajo iz biološko možnih delovanj in obnašanj živih bitij, zaradi česar lahko generirajo zgolj mnenja (na primer feminizem, marksizem, psihoanaliza ali teologija).

LITERATURA

- Beer, Jennifer S. (2007): Neural Systems for Self-Conscious Emotions and the Underlying Appraisals. V: Jessica L. Tracy, Richard W. Robins in June Price Tangney (ur.), *The Self-Conscious Emotions. Theory and Research*, 53–67. New York in London, The Guilford Press.
- Bernstein, Basil (2001): Social Class, Language and Socialization. V: Lucy Burke, Tony Crowley in Alan Girvin (ur.), *The Routledge Language and Cultural Theory Reader*, 448–455. London in New York, Routledge.
- Brown, Eleanor D., Mallory L. Garnett, Blanca M. Velazquez-Martin in Timothy J. Mellor (2017): The art of Head Start: Intensive Arts Integration Associated with Advantage in School Readiness for Economically Disadvantaged Children. Dostopno prek <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0885200617300443> (8. 1. 2018).

- Burke, Peter (1988): *Popular Culture in Early Modern Europe*. Hants, Wildwood House.
- Caron, Jean-Claude (1997): *Young People in School: Middle and High School Students in France and Europe*. V: Giovanni Levi in Jean-Claude Schmitt (ur.), *A History of Young People. Stormy Evolution to Modern Times*, 117–173. The Belknap Press, Cambridge in London.
- Cheney, Dorothy L. in Robert M. Seyfarth (2007): *Baboon Metaphysics. The Evolution of a Social Mind*. Chicago in London, The University of Chicago Press.
- Christiansen, Morten H. in Simon Kirby (2003): *Language Evolution: Consensus and Controversies*. *Trends in Cognitive Science* 7 (7): 300–307.
- Dunbar, R. I. M. (2003): *The Social Brain: Mind, Language, and Society in Evolutionary Perspective*. *Annual Review of Anthropology* 3: 163–181.
- Dunbar, Robin in Susanne Shultz (2007): *Understanding Primate Brain Evolution*. V: Nathan Emery, Nicola Clayton in Chris Frith (ur.), *Social Intelligence. From Brain to Culture*, 261–278. Oxford, Oxford University Press.
- Fernyhough, Charles (2017): *Talking to Ourselves*. *Scientific American*. 317 (2): 68–73.
- Flinn, Mark in Richard Alexander (2007): *Runaway Social Selection in Human Evolution*. V: Gangestad, Steve W. in Jeffrey A. Simpson (ur.), *The Evolution of Mind. Fundamental Questions and Controversies*, 249–255. New York in London, The Guilford Press.
- Gell, Alfred (2001): *Antropologija časa. Kulturne konstrukcije časovnih zemljevidov in podob*. Ljubljana, Koda.
- Gibson, Kathleen R. (1994): *Tool Use, Language and Social Behaviour in Relationship to Information Processing Capacities*. V: Kathleen R. Gibson in Tim Ingold (ur.), *Tools, Language and Cognition in Human Evolution*, 251–269. Cambridge, New York in Melbourne, Cambridge University Press.
- Goldblum, Naomi (2001): *The Brain-Shaped Mind. What the Brain Can Tell Us about the Mind*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hart, Daniel in M. Kyle Matsuba (2007): *The Development of Pride and Moral Life*. V: Jessica L. Tracy, Richard W. Robins in June Price Tangney (ur.), *The Self-Conscious Emotions. Theory and Research*, 114–133. New York in London, The Guilford Press.
- Hayes, Brian (2011): *Flights of Fancy*. *American Scientist* 99 (1): 10–14.
- Humphrey, Nicholas (2007): *The Society of Selves*. V: Nathan Emery, Nicola Clayton in Chris Frith (ur.), *Social Intelligence. From Brain to Culture*, 415–430. Oxford, Oxford University Press.
- Ingold, Tim (1994): *Tool-use, Sociality and Intelligence*. V: Kathleen R. Gibson in Tim Ingold (ur.), *Tools, Language and Cognition in Human Evolution*, 429–446. Cambridge, New York in Melbourne, Cambridge University Press.
- Jacob, Francois (1993): *The Logic of Life. A History of Heredity*. Princeton, Princeton University Press.
- Jacob, Gerald in Jeremy Nathans (2009): *Color Vision. How Our Eyes Reflect Primate Evolution*. *Scientific American* 300 (4): 22–28.

- Jiang, Kevin (2018): Nature, Meet Nurture. Harvard Medical School News. Dostopno prek <http://hms.harvard.edu/news/nature-meet.nurture> (13. 3. 2018).
- Kahneman, Daniel (2011): *Thinking, Fast and Slow*. London, Penguin Books.
- Piattelli Palmarini, Massimo (1994): *Inevitable Illusions. How Mistakes of Reason Rule Our Minds*. New York, Brisbane, Chichester, Toronto in Singapore, John Wiley & Sons.
- Rizolatti, Giacomo, Leonardo Fogassi in Vittorio Gallese (2006): Mirrors in the Mind. *Scientific American. Neuroscience* 295 (5): 54–61.
- Robinson, Gene E., Christina M. Grozinger in Charles W. Whitfield (2005): Sociogenomics: Social Life in Molecular Terms. *Nature Reviews/Genetics* 6 (4): 257–270.
- Sampson, Geoffrey (2005): The »Language Instinct« Debate. London in New York, Continuum.
- Sterelny, Kim (2007): Social Intelligence, Human Intelligence and Niche Construction. V: Nathan Emery, Nicola Clayton in Chris Frith (ur.), *Social Intelligence. From Brain to Culture*, 375–392. Oxford, Oxford University Press.
- Tomc, Gregor (2005): Mentalna mašina. Možgani kot organski motor na duševni pogon. Ljubljana, Založba Sophia.
- Tomc, Gregor (2011): Geni, nevroni & jeziki. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Tomc, Gregor (2018): Sila socialnosti: genski in nevronski vidiki. *Teorija in praksa*. 55 (1): 41–59.
- Tracy, Jessica L. in Richard W. Robins (2007): The Self in Self-Conscious Emotions: A Cognitive Appraisal Approach. V: Jessica L. Tracy, Richard W. Robins in June Price Tangney (ur.), *The Self-Conscious Emotions. Theory and Research*, 3–20. New York in London, The Guilford Press.
- Whitehead, Alfred N. (1949): *Science and the Modern World*. Mentor Books, New York.